

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дмитрієва Л. В.,
ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ УЧИНЕННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗЛОЧИНЦЯМИ

У статті розглянуті деякі особливості одного із важливіших елементів криміналістичної характеристики згвалтувань вчинених неповнолітніми злочинцями у складі групи осіб, - способи учинення. Особлива увага приділяється саме способам підготовки, вчинення і приховування злочину, що пов'язано з особливостями особи злочинця, та з особливостями об'єкта зазіхання. Висвітлено типові психологічні риси неповнолітніх гвалтівників.

Ключові слова: криміналістична характеристика, згвалтування вчинене групою осіб, за участю неповнолітнього, способи учинення згвалтування групою осіб, за участю неповнолітнього; особливості особи неповнолітнього гвалтівника.

В статье рассмотрены некоторые особенности одного из важнейших элементов криминалистической характеристики изнасилований, совершенных несовершеннолетними преступниками в составе группы лиц, - способы совершения. Особое внимание уделяется способам подготовки, совершения и сокрытия преступления, что связано с особенностями личности преступника, и с особенностями объекта посягательства. Освещены типичные психологические черты несовершеннолетних насильников.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, изнасилование совершенное группой лиц, с участием несовершеннолетнего, способы совершения изнасилования группой лиц, с участием несовершеннолетнего; особенности личности несовершеннолетнего гвалтивника.

This article deals with some of the features of one of the most important elements of criminological characteristics of rapes committed by juvenile delinquents united in the groups, the ways of its commitment. Particular attention is paid to the methods of preparing, committing and concealing a crime, which methods are connected with the peculiarities of the delinquent and with the features of the object of the offense. There are indicated the typical psychological characteristics of juvenile rapists.

Key words: forensic characterization, rape committed by a group of persons involving a juvenile, preventive methods of being raped by a group of persons involving a juvenile, features of a juvenile rapist's person.

Найважливішою складовою частиною типової криміналістичної характеристики, центральним її елементом є спосіб учинення злочину. Його аналіз разом з іншими елементами типової криміналістичної характеристики дозволяє слідчому відтворити недостатню інформацію і висунути версії щодо осіб, які вчинили злочин.

Спосіб учинення злочину (modus operandi system) свідчить про те, як, яким чином особа чинить суспільно небезпечну дію, які прийоми, методи і засоби вона застосовує для цього. Спосіб учинення злочину характерний насамперед для злочинної дії як активної, вольової суспільно небезпечної поведінки особи [1, с. 36]. Відомо, що способи

вчинення злочинів повторюються. Злочинець діє в аналогічних умовах, він має соціальні і психологічні типові риси, використовує певні знаряддя і засоби вчинення злочину. Обрання засобу вчинення злочину пов'язано як з особливостями особи злочинця (стать, вік, судимість, наявність або відсутність злочинного досвіду тощо), так і з особливостями об'єкта злочинного зазіхання (віктимність жертви, відсутність охорони майна тощо). Повторюваність способів учинення злочинів пов'язана з повторюваністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що їх визначають. Узагальнення слідчої практики дозволяє встановлювати типові способи вчинення різних видів злочинів [2, с. 720].

Окремим питанням розслідування зґвалтувань приділялася увага у працях юристів, психологів, соціологів, а саме: М. І. Панова, Ю. М. Антоняна, Л. В. Пономарьової, Ю. В. Кадонцева, О. В. Ляліної [3, с. 192; 4, с. 152; 5, с. 16; 6, с. 26].

Однак значна частина питань стосовно криміналістичних аспектів зґвалтування, вчиненого неповнолітніми, і досі нез'ясована. Одним із таких питань є особливості способів зґвалтування як елемента криміналістичної характеристики. Тому завдання статті полягає в з'ясуванні особливостей способів підготовки, вчинення і приховування зґвалтування, вчиненого неповнолітніми.

В даний час у криміналістичній характеристиці статевих злочинів особлива увага приділяється саме способам їх підготовки, вчинення і приховування. Слід відмітити, що спосіб залежить від виду насильства та умов його застосування; місця і часу; особи злочинця і потерпілої особи; кількості злочинців (вчинене однією особою або групою осіб); від взаємовідносин суб'єктів злочину та інших обставин його вчинення.

Зокрема, Ю. В. Кадонцев говорить про способи зґвалтування в широкому і вузькому сенсах. На його думку, спосіб зґвалтування в широкому сенсі являє собою сукупність дій злочинця, спрямованих на підготовку злочину, вчинення насильницького статевого акту й, іноді, приховування вчиненого суспільно-небезпечного діяння.

Під способом зґвалтування у вузькому сенсі Ю. В. Кадонцев розуміє систему дій злочинця з подолання опору потерпілої особи або нейтралізації такого опору, а також використання її безпорадного стану. З цих позицій він виділяє чотири види способів зґвалтувань: а) використання малоліття; б) використання безпорадного стану потерпілої особи; в) погроза насильством; г) застосування фізичного насильства [5, с. 16].

На наш погляд, слід виділити три основні способи вчинення зґвалтування (з урахуванням диспозиції ст. 152 КК України [7]):

- 1) із застосуванням фізичного насильства;
- 2) з погрозою застосування насильства (психічне насильство);
- 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Вважаємо, що використання малоліття поряд з використанням старечого віку, фізичною, психічною хворобою може відноситися

до використання безпорадного стану потерпілої особи.

Перш ніж розглянути безпосередньо способи вчинення зґвалтувань, слід зупинитися на способах підготовки до цього злочину. Підготуванням, в широкому сенсі, (підготуванням) до злочину розуміється підшукування або пристосування засобів чи знарядь, або інше умисне створення умов для вчинення злочину. Це може стосуватися підбору співучасників, розробки детального плану, придбання зброї, вивчення режиму дня і шляхів пересування жертви тощо.

Оскільки зґвалтування є злочином, що має імпульсивний характер і формується під впливом ситуації, сприятливої для особи, потенційно готової до вчинення злочину, тому в багатьох випадках не супроводжується ретельною завчасною підготовкою. Злочинець вдається до грубого фізичного насильства, яке зазвичай супроводжується заподіянням тілесних ушкоджень жертві, утриманням її рук і ніг для подолання опору.

До складних підготовчих дій відносяться: підбір зброї, маскувальних засобів, обмірковування варіантів приховування слідів злочину та ін. Так, гвалтівники, які мають сексуальні аномалії, заздалегідь підшукують жертву, вивчають спосіб життя, вистежують її, ретельно вибирають момент для нападу і т. ін. [8, с. 284].

Слід відмітити, що при вчиненні зґвалтувань неповнолітніми складні підготовчі дії майже відсутні. В більшості своїй зґвалтування вчиняються в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. При аналізі нами матеріалів кримінальних проваджень, найчастіше зустрічалися такі:

1) доведення до безпорадного стану шляхом попереднього споювання, введення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших засобів (наприклад, під час розслідування кримінального провадження було з'ясовано, що від вжитого алкоголю стан у малолітньої потерпілої погіршився, тому вона знепритомніла і втратила свідомість, чим скористалися гвалтівники) [9];

2) приведення, заманювання в квартиру, приватний будинок, будь-яке інше приміщення з метою зґвалтування і в подальшому ненадання можливості покинути його [10]. Цей спосіб може стосуватися як випадкової знайомої, так і заманювання знайомої дівчини, використовуючи довірі відносини;

3) заманювання малолітньої дівчинки в підвал, квартиру, покинуті приміщення, наприклад, у приміщення покинутого ларька [11], інші подібні місця;

4) вистежування жертви і доставляння її в безлюдне місце з використанням автомобіля, що належить дорослим співучасникам або батькам неповнолітніх злочинців [12];

5) попередня спроба познайомитися з жертвою, домогтися статевого зближення за згодою;

6) вистежування жінок у пізній час доби, на зупинках громадського транспорту, поблизу місць проживання, супроводження до безлюдних місць, де і вчиняється зґвалтування.

На думку Л. В. Пономарьової, можна виділити також інші підготовчі дії до зґвалтування, вчиненого неповнолітніми:

1) групам неповнолітніх гвалтівників властиво виявляти дівчат, які живуть статевим життям. Під загрозою розголосити таємницю дівчини іншим групам хлопців, які дізнавшись про це, будуть скрізь переслідувати і гвалтувати її, вони змушують тим самим дівчину проти волі здійснювати статеві акти саме з членами цієї злочинної групи;

2) співучасниця(ці) групи неповнолітніх злочинців обманом заманює свою знайому в обумовлене з насильниками місце, де її гвалтує група підлітків;

3) проникнення в квартиру, як правило, шляхом обману або з використанням фізичної сили, де потерпіла знаходиться наодинці;

4) маскування зовнішності злочинця;

5) викрадення дівчат, жінок, позбавлення їх волі для задоволення своїх сексуальних потреб;

6) фізичні тренування злочинця з метою як подолання опору жертви, так і якомога швидше втекти з місця злочину [13, с. 29-30].

Слід зазначити, що вищевказані способи підготовки до зґвалтування переходять безпосередньо в дії щодо досягнення злочинної мети. Однак не можна не зауважити, що досить часто для неповнолітніх злочинців характерні раптові (спонтанні) напади на потерпілу в безлюдних місцях у вечірній або нічний час.

Ми згодні з думкою А. Г. Філіпова стосовно того, що для вибору способу зґвалтування певне значення має факт знайомства гвалтівників з потерпілою особою. При цьому, як свідчать статистичні дані, останнім часом частка знайомих для гвалтівників жертв збільшилася на 21% (з 52 до 73%) [14, с. 329].

На думку О. В. Ляліної, вибір підлітками способу вчинення зґвалтування залежить від ряду факторів, найбільш характерними з яких є структура злочинної групи неповнолітніх і характер взаємин її членів з потерпілою. Кореляційна взаємозумовленість цих елементів виражається в тому, що зґвалтування із застосуванням фізичного насильства відбуваються зазвичай групами підлітків з ієрархічною структурою відносно незнайомих потерпілих; зґвалтування із застосуванням психічного насильства відбуваються як випадково утвореною групою, так і групою з ієрархічною структурою відносно малознайомих потерпілих; зґвалтування з використанням безпорадного стану характерні як для підліткових груп, члени яких рівні між собою за статусом, так і для груп з ієрархічною структурою відносно потерпілих, з якими вони входили в одну компанію і були дружні [6, с. 14].

Дії безпосередньо з учинення аналізованого злочину умовно можна представити як два взаємозалежних елементи: операції з придушення волі і подолання опору потерпілої; вчинення статевого акту з жертвою. Придушення волі полягає у фізичному або психічному впливі на потерпілу. При цьому воля потерпілої може бути зламана, і її опір може бути відразу ж усунуто.

Під фізичним насильством як елементом способу вчинення зґвалтування слід розуміти вплив на організм іншої людини проти її волі [15]. Воно може виражатися в уколах, порізах, ударах, побоях, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо, що здійснюються з використанням знарядь, засобів і без застосування таких.

Під час вчинення зґвалтувань можуть використовуватися вогнепальна, холодна зброя, мотузки, шнури для придушення, зв'язування, здавлювання руками дихальних шляхів.

Психічне насильство являє собою вплив на психіку людини, при якому її воля пригнічується без застосування фізичного впливу, а іншими способами. Психічне насильство може виражатися в залякуванні потерпілої, в погрозах фізичною розправою над потерпілою, її дітьми, близькими родичами та іншими особами. Погроза як спосіб придушення опору потерпілої означає залякування її такими висловлюваннями, жестами, демонстрацією зброї тощо, з яких випливає намір винного негайно застосувати насильство. Як психічне насильство (погрозу застосування

насилюства) слід розцінювати і такі дії, як демонстрацію зброї або предметів, використовуваних як зброя, оскільки ці дії безпосередньо не тягнуть за собою заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, але є реальною загрозою її заподіяння.

Згвалтування визнається вчиненням з використанням безпорадного стану потерпілої особи у тих випадках, коли вона за своїм фізичним або психічним станом не може розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір гвалтівникові (фізична безпорадність). Поняттям безпорадного стану не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба у засобах до існування тощо.

Причинами фізичної безпорадності потерпілої особи виступають, зокрема, її фізичні вади (наприклад параліч, сліпота), малолітній або, навпаки, похилий вік, тяжке захворювання, яке не є психічним, сильне сп'яніння. Психічна безпорадність, за наявності якої воля потерпілої особи на вступ у статеві зносини взагалі відсутня, або є неповноцінною, може бути викликана, скажімо, психічною хворобою, малолітнім віком, непритомним станом, застосуваннями сильнодіючих або інших речовин. Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним станом лише у тому разі, коли внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або токсичних речовин особа не усвідомлювала навколишню обстановку або була позбавлена фізичної можливості протидіяти гвалтівникові [16].

Вчинення багатьох злочинів пов'язано з діями злочинця щодо приховування їх результату. Приховання злочинів є однією з форм протидії розслідуванню. За змістом приховування злочинів можна розділити на такі групи: приховування злочинів шляхом утаювання інформації і (або) її носіїв, тобто залишення слідчого у незнанні щодо тих чи інших обставин справи або джерел інформації (приховання предмета зазіхання, речових доказів, умовчання, відмова від дачі показань та ін.); приховання злочинів шляхом знищення інформації та (або) її носіїв, у тому числі і слідів злочинця; приховання злочинів шляхом маскуванню інформації та (або) її носіїв із метою зміни уявлення про спосіб учинення злочину, особу винного, призначення об'єктів – носіїв інформації та їх кола (здійснюється шляхом переміщення об'єктів, зміни

зовнішнього вигляду суб'єкта злочину та ін.); приховування злочинів шляхом фальсифікації інформації та (або) її носіїв (явно неправдиві повідомлення, створення неправдивих слідів та інших речових доказів, підробка документів тощо) [17, с. 720].

Після вчинення згвалтування злочинці ліквідують використані знаряддя і засоби, вживають заходів до знищення слідів крові, сперми, вагінальних виділень на своєму тілі та одязі і т. ін. Нерідко після початку розслідування суб'єкти згвалтування за допомогою знайомих і близьких висувають неправдиві алібі, прагнуть вплинути на потерпілу, її близьких родичів, щоб змусити її відмовитися від своїх свідчень, забрати заяву. Іноді ці дії супроводжуються і протиправними вчинками проти потерпілої, її близьких, знищенням майна. У деяких випадках суб'єкти, прагнучи ухилитися від відповідальності, не зупиняються навіть перед убивством потерпілої.

Способи приховування злочину можуть бути виражені як в активній формі (дія), так і в пасивній формі (бездіяльність).

На думку О. В. Ляліної, існують додаткові найбільш типові способи приховування неповнолітніми згвалтувань. Вони включають (інформація викладена за частотою трапляння): 1) відмову від дачі показань або дачу неправдивих свідчень підозрюваними; 2) загрозу потерпілій убивством або заподіянням шкоди здоров'ю; 3) загрозу розголосити відомості, що ганьблять потерпілу; 4) зміну місця проживання та місць найбільш частого перебування. Звідси випливає, що приховування згвалтувань підлітками здійснюється переважно в пасивній формі (заперечення факту згвалтування, заяви про добровільний характер статевого зносин) [6, с. 14].

Розглянувши питання способу вчинення згвалтування як елементу криміналістичної характеристики, ми дійшли ряду висновків. По-перше, в більшості випадків відсутні складні підготовчі дії перед вчиненням згвалтування, які характерні для дорослих злочинців або злочинців із психічними аномаліями. В більшості своїй згвалтування вчиняються в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Підготовка найчастіше полягає в попередній спробі познайомитися з жертвою, домогтися статевого зближення за згодою; приведенні, заманюванні в квартиру, приватний будинок, будь-яке інше приміщення з метою згвалтування і в подальшому нена-

данні можливості покинути його; доведенні до безпорадного стану шляхом попереднього споювання, введення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших засобів; заманюванні малолітньої дівчинки в підвал, квартиру, покинуті приміщення; вистежуванні жінок у пізній час доби, на зупинках громадського транспорту, поблизу місць проживання, супроводженні до безлюдних місць, де і вчиняються зґвалтування.

Вибір підлітками безпосередньо способу вчинення зґвалтування залежить від ряду факторів, найбільш характерними з яких є структура злочинної групи неповнолітніх і характер взаємин її членів з потерпілою особою. Зґвалтування із застосуванням фізичного

насилення відбуваються зазвичай групами підлітків з ієрархічною структурою відносно незнайомих потерпілих; зґвалтування із застосуванням психічного насильства відбуваються як випадково утвореною групою, так і групою з ієрархічною структурою відносно малознайомих потерпілих; зґвалтування з використанням безпорадного стану характерні як для підліткових груп, члени яких рівні між собою за статусом, так і груп з ієрархічною структурою відносно потерпілих, з якими вони входили в одну компанію і були друзі.

Приховування зґвалтувань підлітками здійснюється переважно в пасивній формі (заперечування факту зґвалтування, заяви про добровільний характер статевого зносин).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Харьков: Вища школа, 1982. – С. 36.
2. Настольная книга следователя : [наук.-практ. издание для следователей и дознавателей] / Панов М. И., Шепитько В. Ю., Коновалова В. О. и др. – К. : Издательский дом «Ин Юре», 2003. – 720 с.
3. Антонян Ю. М. Изнасилование: причины и предупреждение / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.
4. Пономарева Л. В. Методика расследования изнасилований / Л. В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
5. Кадонцев Ю. В. Методика расследования изнасилований, совершенных лицами молодежного возраста, 18–25 лет : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ю. В. Кадонцев. – Уфа, 2001. – С.16 [текст].
6. Лялина Е. В. Первоначальный этап расследования изнасилований, совершаемых группой несовершеннолетних [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Лялина Е. В. – Саратов, [2006]. – 26 с., 14 с. [текст].
7. Кримінальний кодекс України.
8. Ищенко Е. П., Топорков А.А. Криминалистика: учебник / под ред. Е. П. Ищенко. 2-е изд., испр., доп. и перераб. – М.: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2010. – С. 284 [текст].
9. Вирок у справі № 1-42/11 від 09.09.2011 Погребищенського районного суду Вінницької області.
10. Вирок у справі № 1/441/57/2012 від 05.07.2012 Терновського районного суду м. Кривий Ріг.
11. Вирок у справі № 106/5894/2012 від 10.12.2012 Євпаторійського міського суду АР Крим.
12. Вирок у справі № 1/2220/150/2012 від 11.10.2012 Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області.
13. Пономарева Л.В. Тактические операции в типичных ситуациях расследования изнасилований. – С. 29-30.
14. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. – М., 2006. – С. 329.
15. Краткий курс лекций по дисциплине «Криминалистика».
16. Коментар до КК України.
17. Настольная книга следователя: [научн.-практ. издание для следователей и дознавателей] / Панов М. И., Шепитько В. Ю., Коновалова В. О. и др. – К.: Ин Юре, 2003. – 720 с.